

CLARA ZETKIN (1857–1933)

– et portræt

Af Birgitte Possing

Clara Zetkin var den ledende skikkelse i den internationale socialistiske kvindebevægelse i begyndelsen af 1900-tallet. Hun portrætteres gerne som den konsekvente socialistiske kvindesagskæmper. I artiklen argumenteres for et mere sammensat billede af Zetkin som både socialist og feminist

Socialist, feminist eller lidenskabelig kvinde?

I 2010 er 100-året for kvindernes internationale kampdag den 8. marts blevet fejret verden over. Alt efter temperament og politisk indstilling har man alle steder sendt en historisk hilsen eller en taknemlig tanke til Clara Zetkin, fordi det var hende, der på den anden internationale socialistiske kvindekonference i København i 1910 foreslog at fejre en international kvindekampdag hvert år. Få internationale mærkedage har slået sig fast som denne, der nu trofast gennem hundrede år har markeret kvindekampen, kvindefrigørelsen, kvindesagen, kvindeemancipationen og kvindespørgsmålet på forskellige måder og med forskellig vægt, alt efter hvordan de forskellige nationers kvinder har haft det og har fortolket sig selv i moderniteten, i ligestillingen og i ligestillingen med mænd. Kampråbene og de politiske budskaber har varieret gennem det forløbne århundrede, men dagen fejres stadig verden over af feminister såvel som socialister og andre, der ikke bekender sig til én bevægelse. Den 8. marts er blevet den feministiske kampdag, hvor kvinder verden over markerer deres oprørs-, friheds- og lighedsvilje. Clara Zetkin og hendes københavnske initiativ er blevet kampdagens ikon: Ingen fejrer 8. marts uden at mindes Clara Zetkin. De fleste har glemt hvorfor. Hvem Clara Zetkin selv var, er der måske heller ikke mange, der kan udenad. Hun blev født i 1857, levede 76 år og døde i 1933. Men hvad var hun rundet af, hvad ville hun, og var hun selv feminist?

Det korte, leksikalsk gældende svar er, at Clara Zetkin var en socialistisk, senere kommunistisk pionér, for hvem kvinders frigørelse var og forblev et centralt anliggende livet igennem. Men det er slået fast med syvtommersøm og megen tryksværte, at hun *ikke* var feminist, og at hun på alle måder tog afstand fra den borgerlige kvindebevægelse, der koncentrerede sit arbejde om stemmeretskampe. Eftertiden har tegnet et portræt af hende som et fokuseret, målrettet politisk dyr. Men sjældent som feminist.

Det lange svar på de tre spørgsmål er mere kompliceret, historisk modsætningsfyldt og uhåndterligt. Hvis Clara Zetkin ikke var feminist, hvorfor viede hun så sit liv til kampen for kvinders og især arbejderkvinders frigørelse? Den første, der reflekterede over Clara Zetkins feminisme, var professor i tysk historie ved Universitetet i Paris, Gilbert Badia. Han udgav i 1993 bogen *Clara Zetkin, féministe sans frontières* (Feminist uden grænser) på forlaget Éditions Ouvrières. Bogen blev oversat til tysk og udgivet på Dietz Verlag året efter under titlen *Clara Zetkin. Eine neue Biographie*. Feministen var væk i den tyske titel, men ikke i selve bogen. Gilbert Badias svar var entydigt: Ja, Clara Zetkin var feminist. Med den analyse satte Badia sig radikalt op imod det Zetkin-portræt, som de fleste forfattere af begge køn, der havde viet en bog eller et kapitel til Clara Zetkins liv og værk, havde tegnet – og for så vidt er blevet ved med at tegne også i årene efter Badia's bog. Men hans værk er vigtigt i et nyt portræt af Clara Zetkin, for Badia så den ikke-feministiske tolkning af Clara Zetkin som resultatet af et enøjlet og afgørende skel mellem den proletariske og den borgerlige kvindebevægelse. Et skel, som historikere og forskere har gentaget som et ekko af den ekstreme modsætning mellem klasser og ideologier, der prægede tiden fra industrialiseringen til den første verdenskrig, ja måske op til den anden verdenskrig i Europa. Den tolkning har ikke overset, at Clara Zetkin gentagne gange samarbejdede med de radikale fløje fra den borgerlige kvindebevægelse for at fremme sin samtids feministiske dagsorden, men det er blevet til en noget henkastet og marginaliserende tolkning. Gilbert Badia var den første historiker og biograf, der satte et andet fokus, nemlig på analysen af Clara Zetkin som menneske, kvinde og feminist.¹

Han karakteriserede Clara Zetkin som én af det 20. århundredes store internationale politiske skikkelser; som den, der både gjorde sig til én af de mest fremtrædende kvinder i den tyske og internationale socialistiske kvindebevægelse i årene fra 1880'erne til den første verdenskrigs udbrud, og som den, der rakte

Clara Zetkin (1857-1933) som ung pige. Hun uddannede sig som lærerinde og engagerede sig i det tyske socialistiske arbejderparti, som hun meldte sig ind i 1878. Foto: Arbejdermuseet & ABA.

hånden ud til den borgerlige kvindebevægelse i et samarbejde om kvinders adgang til stemme- og valgret. Clara Zetkin havde en vision om menneskeretten som kvinderet: "das Ziel ist das Menschenrecht als Frauenrecht", målet er menneskeret som kvinderet, som hun formulerede det.² Clara Zetkin var journalisten, agitatoren og den praktiske organisator, der viede sit liv til den kamp.

Men hvilket blik gælder da i lyset af de modsætningsfulde domme, eftertiden har afgivet? Var Clara Zetkin feminist eller ej? Jeg vil med dette portræt vise, at Gilbert Badia havde fat i en lang ende, da han kaldte hende en feminist uden grænser. Der var ikke én, men flere sandheder om Clara Zetkin: Hun var en af det tyske socialdemokratis ledere i arbejdet for at mobilisere arbejderkvinderne for deres økonomiske og politiske rettigheder og for et samfund, der respekterede, at kvindernes under-

trykkelse, mangel på borgerlige rettigheder og plads i hjemmet ikke var et evigt gyldigt biologisk betinget fænomen. At kvinderne havde ret til uafhængighed, eget erhvervsarbejde og alle borgerlige rettigheder på linje med mænd. Det var ikke sådan, at hun gik imod stemmeret for kvinder. Tværtimod var hun netop på det punkt på linje med den radikale del af den borgerlige kvindebevægelse. Men for hende gav middelklassekravene om adgang til uddannelse og højere erhverv ingen mening i mobiliseringen af arbejderkvinderne. Hun gav først og fremmest sit liv i kampen for frihed og bedre vilkår for de fattige arbejdende kvinder. For disse fattige kvinder var erhvervsarbejde en tvang, ikke en ret. For dem var lange arbejdsdage til uhyrligt lave lønninger oven i ansvaret for børn og familie et vilkår, ikke et valg. For dem var de mandlige arbejderes og socialisters modstand mod deres lønarbejde og løntrykkeri gennem de lavere lønninger, de kunne opnå, en realitet. Og for dem var solidariteten med de samme mandlige lønarbejdere i kampen mod arbejdsgivere og kapital en ligeså stor realitet. Også selv om de samme mænd ikke var solidariske med dem, hverken i hjemmet eller på arbejdspladsen. Men det var klassesolidariteten, som Clara Zetkin blev nødt til og fik succes med at mobilisere arbejderkvinderne på, samtidig med at bekæmpe solidaritetsfællernes modstand mod, at arbejderkvinderne faktisk arbejdede.

Det er derfor ikke sært, at eftertiden såvel som de, der kendte eller havde mødt Clara Zetkin, har tegnet forskellige skitser af hendes personlighed og historiske indsats, alt efter ideologisk ståsted, og alt efter om de elskede eller bekæmpede hende. Men er der noget, man kan samles om? Gilbert Badia mente ja: Når det angik hendes personlighed, har alle karakteriseret hende som oprigtig, egensindig og lidenskabelig. Hvor han karakteriserede kampfællen og veninden Rosa Luxemburg som den teoretiske og skabende kraft i den socialistiske bevægelse før 1. verdenskrig, og kampfællen og venen Franz Mehring som den store publicist og historiske intelligens, tegnede han Clara Zetkin som den kraft, der

slog umiddelbart igennem over for de brede masser.³ Badia hævdede, at den karakteristisk utvivlsomt udtrykker den politiske målrettedhed og lidenskabelighed, som fulgte Clara Zetkin livet igennem. Hun havde empati over for sine omgivelser, var en dygtig journalist, en god pædagog og en god taler.⁴ Dét blik på Clara Zetkin kan alle samles om. Men Badia påviste også, at hun selv ønskede at spænde over det skel mellem socialisme og (borgerlig) feminisme, som i slutningen af det 19. og hele det 20. århundrede har været stigmatiseret som dikotomiske ideologier, der ikke var i stand til at forenes eller at samarbejde. Og dét blik var han den første til for alvor at udfolde.

At handle efter sin overbevisning og sætte sig et mål

Clara Zetkin var datter af landsbylærer Gottfried Eissner og kvindesagsforkæmperen Josephine Eissner. Clara Zetkin blev i sit 76-årige liv både mor, pædagog, politiker, teoretiker, socialist, pacifist, kvindesagsforkæmper og internationalist.⁵ Hun gjorde sig til en verdenskendt taler, blev grundlægger af og frontfigur for den internationale socialistiske kvindebevægelse. Samtidig insisterede hun på at samarbejde med radikale feminister i den borgerlige kvindebevægelse, når der var noget, de kunne samarbejde om. Hun boede i Tyskland, Frankrig, Tyskland igen og til sidst Sovjetunionen. Som barn fik hun indsigt i fattiges vilkår i det lille landsbymiljø i Wierau i Sachsen, hvor hun voksede op. Faren Gottfried, der var søn af en fattig daglejer, havde med økonomisk hjælp fra en præst tidligt uddannet sig til lærer og var blevet i stand til at holde en landsbyskole for lokalområdets fattige børn i små, snævre lokaler. Moren Josephine, der var enke efter en læge fra Leipzig, datter af en fransk officer og således kom fra et helt andet miljø, giftede sig med Gottfried. Sammen fik de tre børn, Clara, Arthur og Gertrud. Clara var den ældste. Moren var en energisk, aktiv og kultiveret kvinde, der med åndelig åbenhed var optaget af den franske revolutions idealer, læste Georgs Sands bøger og

grundlagde en kvindegymnastikforening i Wiederau. Hun fik kontakt med de to pionérer i den første borgerlige tyske kvindebevægelse, Louise Otto-Peters og Auguste Schmidt. Bevægelsen kaldtes *Allgemeinen Deutschen Frauenverein*, var stiftet i 1865 og havde som parole "Frauen wollen Menschen werden". Bevægelsen ændrede i 1918 navn til *Deutscher Staatsbürgerinnen Verband*. Clara Zetkins mor tilsluttede sig fra starten bevægelsens parole om, at kvinder skulle blive mennesker. Så hun var aktiv og udfoldede sig selv som et menneske med overskud. Det var også hende, der sørgede for, at Clara som 15-årig kunne fortsætte sin skolegang på Auguste Schmidts lærerindeseminarium i Leipzig, hvor det ellers var usædvanligt for unge borgerdøtre at fortsætte skolegang og uddannelse.

Clara var heldig. For børnene fra de ludfattige arbejder- og væverhjem, som hun havde mødt og fulgt i sin fars skole, var videre uddannelse ikke nogen given ting og for pigerne var det helt udelukket. Men Eissner-børnene var på grund af faderens læreruddannelse og moderens middelklassebaggrund noget anderledes stillet. Claras bror Arthur kom nemt og ubesværet i Thomasskolen i Leipzig, mens den yngste Gertrud giftede sig med en småfabrikant. På Augusta Schmidts lærerindeseminarium blev Clara Eissner og hendes unge veninder introduceret for litteratur, historie og fremmedsprogene fransk, engelsk og italiensk, og tiden på seminariet blev nogle lykkelige år for Clara Eissner: Hun var kundskabs-tørstig, egenrådig og vital, så de nye synspunkter og idéer, hun blev konfronteret med, tænkte hun igennem, afviste eller tog til sig fuldt og helt. Her fik hun også nye venner og veninder. Først og fremmest den unge russiske Warvara, der var datter af en handlende fra Skt. Petersborg.

Warvara og Clara beskrives i litteraturen som uadskillelige, og det var Warvara, der førte Clara ind i cirklen af emigrerede russiske studenter, hvor man ofte "til den tidlige morgen diskuterede fremtiden for mennesker, samfund og verden".⁶ Dér lærte Clara Eissner Ossip Zetkin at kende. Han var syv år ældre

end hende, kom fra en velhavende familie i Ukraine, som han som mange andre af hans generation havde forladt for at studere på universitetet og for at leve af sine hænders arbejde. Han gjorde et stort indtryk på hende. I de samme år oplevede Tyskland et utroligt økonomisk opsving, håndværk og små familievirksomheder måtte vige for den frembuldrende industri, og arbejderklassen voksede. I 1875 besluttede de to fløje af den begyndende arbejderklasse, Lassalleanerne og Eisenacherne, at slå sig sammen. Heraf opstod SPD, Tysklands socialistiske arbejderparti, som Clara Eissner kom i kontakt med gennem Ossip Zetkin og hans vejledere. Hun blev begejstret, selv om hun hermed mistede forbindelsen til sin ellers progressive skoleleder, der trods sin feminisme og åndelige åbenhed ikke kunne følge sin unge elevs revolutionære idéer eller sætte sig ind i hendes venskaber. Det kom derfor til et bittert brud med Auguste Schmidt, da den kun nittenårige Clara besluttede sig for sit "kald" og meldte sig ind i SPD, det tyske socialdemokrati. Det var et stort skridt for hende at tage.⁷

Dette skete oven i købet på et tidspunkt, hvor kvinder i Preussen og andre tyske lande ikke måtte organisere sig. Efter tysk lov var det indtil 1908 forbudt for kvindepersoner, skolebørn og lærlinge at være aktive i en politisk organisation eller at lade sig organisere. Men i Sachsen, hvor den unge Clara Eissner boede, var det muligt at undgå lovens lange arm. Det benyttede hun sig af med den konsekvens, at hun måtte opgive at få arbejde som lærer på trods af, at hun i 1876 havde bestået sin studentereksamen og i 1878 sin afsluttede lærerindeeksamen i Dresden. Og Auguste Schmidt hjalp hende ikke længere.

Moren var af samme grund som Auguste Schmidt bekymret for Claras omgang med de revolutionære. Hun havde også håbet, at den nu veluddannede datter med de brillante kundskaber ville forsørge den efter faderens død i 1875 økonomisk betrængte familie. Men moren så håbet forsvinde. Clara afviste sin og familiens sikre fremtid. Josephine Eissner var skuffet og vred og ikke mindre alarmeret over

datterens omgang med Ossip Zetkin, som hun så som en uduelig drivert, en "Nichtsnutz". Men Clara stod fast og rev mere endegyldigt, end hun måske på dette tidspunkt havde forestillet sig, båndet over til sin mor. Hun bevarede livet igennem forbindelsen til sin bror Arthur, men ikke til hverken den yngre søster eller til moren. I sin brevveksling omtalte hun heller ikke morens død i 1906, og man ved ikke, om hun deltog i begravelsen.⁸ Den unge Clara havde vilje til at forblive tro over for sig selv og mod til at forfølge sine idéer, også selv om det kostede hende tryghed og god løn.

I den meste litteratur om Clara Zetkin er bruddet med moren entydigt blevet forklaret politisk med Josephine Eissners nære tilknytning til den tyske borgerlige kvindebevægelse gennem veninderne, Auguste Schmidt og Louise Otto-Peters. Inspirationen til at kæmpe for kvinders rettigheder skulle Clara angiveligt have fået fra dem. Men da hun blev introduceret til de nye revolutionære, socialistiske idéer, vendte hun både moren, Auguste Schmidt og den borgerlige ideologi ryggen. Og de vendte hende ryggen. Dette kan være svært at forstå i det 21. århundrede, hvor Murens og de store ideologiers fald i slutningen af det 20. århundrede har ændret det politiske felt radikalt, og hvor ideologisk forskellige tilhørsforhold ikke nødvendigvis deler personlige vande eller splitter familier. Men ikke mindst det 20. århundredes første halvdel og midte var ekstremernes århundrede, som Eric Hobsbawn⁹ har kaldt det. Den politiske scene blandt socialister og feminister var ikke båret af performative selviscenesættelser som nu. Kampene på den politiske scene var dødelig alvor i den tid, hvor classeskellene var mere end synlige. Med henvisning til de uovervindelige ideologiske skel og til classeskellene skulle der være trukket en skarp skillelinje mellem den borgerlige og den proletariske kvindebevægelse. For de borgerlige kvinder var det tilstrækkeligt at kæmpe for det, der blev kaldt "damevalgret" og i øvrigt at fastholde deres privilegier som borgerlige hustruer og mødre med den centrale plads i hjemmet. For Clara var det på arbejderkvindernes

vegne væsentligst at kæmpe imod enhver politisk retsløshed, som kvinder var omfattet af, for fuld lighed, fuld valg- og stemmeret til kvinderne og fuld lighed med mænd i alle forhold. Inspireret af August Bebel's og Friedrich Engels's skrifter tog Clara skridtet fuldt ud i sit ønske om ligestilling, revolution og total omstyrning af det kapitalistiske samfund. På den baggrund er bruddet mellem Clara og moderen blevet forklaret af det gennem mange år uanfægtede modsætningspar om den afgørende forskel på borgerlig særartsfeminisme og socialistisk lighedsfeminisme, indtil Gilbert Badia udgav sin Zetkin-biografi.

Spørgsmålet er nu, om han havde ret i, at der lå noget andet til grund for dette brud? Eller noget, der for den unge Clara stak langt dybere? Var det Clara Eissners møde med den socialdemokratiske arbejderbevægelse og dens idéer, der skabte det brud? Var det hendes læsning af August Bebel, der havde udsendt bogen *Kvinden og Socialismen* i 1879, som hun ligesom hele den socialistiske bevægelse blev stærkt inspireret af? Var det ham, det tyske socialdemokratiske ubestridte leder gennem mange år, nær ven af både Karl Marx og Friedrich Engels og den første, der udarbejdede en teori om en sammenhæng mellem kvindernes og arbejderne frigørelse, der var "forførelsen" af den unge pige? Var det alene den socialistiske idé om, at målet var "menneskeret som kvinderet" og i det store perspektiv en socialistisk total-omstyrning af det kapitalistiske samfund det, der betog hende og førte hende væk fra sit familiære ophav, sådan som de fleste historikere har hævdet, og opslagsværkerne har gentaget?¹⁰ Eller var der andre grunde?

Gilbert Badia præsenterede en anden forklaringsramme. Dels dekonstruerede han Zetkins feminismebegreb, så hendes socialistiske ståsted såvel som hendes feministiske spændvidde blev anderledes historisk situeret og forklaret, ikke mindst på de punkter, hvor hun havde en anden holdning end sine socialistiske samtidige. Dels fandt han, at Clara Zetkins lidenskabelige, kundskabstørstige og ungdommeligt overmodige år i Leipzig, ven-

skabet med Warvara, den gryende kærlighed til Ossip Zetkin og ikke mindst de otte år, Ossip og Clara kom til at dele liv i landflygtighed i Paris, udgjorde de afgørende politiske dannelsesår for den voksne Clara Zetkin og hendes politiske tankemønster resten af hendes tilværelse. Jeg har forsøgt at følge hans argumentation og sammenlignet den med lidt af den øvrige litteratur om Zetkin.¹¹

Politiske dannelsesår i Paris

Ligesom mange andre aktive socialister kom den nu lærerindeuddannede Clara Eissner i farezonen under Bismarcks tyske socialistlove. Det socialdemokratiske parti og dens presse fik stadig mere gennemslagskraft, hvilket skærpede politiets chikaner mod socialisterne. I årene fra 1878 til 1882 boede og arbejdede Clara Eissner forskellige steder: Hun tog nogle dårligt betalte job som huslærerinde forskellige steder, deltog så meget hun kunne i politiske aktiviteter og møder, rejste til Skt. Petersborg og besøgte Warvara og hendes familie dér og drog ind imellem til Leipzig for at deltage i sammenkomster dér, som Ossip havde organiseret. Til sidst blev han under en politiaktion arresteret og udvist af landet. Året var 1880, og Clara fulgte ham til bygrænsen, de aftalte at holde kontakten og snart ses igen, og måske var det dér, Clara fik et foto af Ossip Zetkin, hvor han på bagsiden havde skrevet: "To my dear and beloved friend Clara Eissner from José Zetkin". Han planlagde at tage til Paris. Der kom til at gå nogle år indtil 1882, før omstændighederne gjorde, at den nu femogtyve årige Clara Eissner måtte flygte fra Tyskland over Wien til Zürich og derfra til Paris. Her slog hun sig ned i eksil sammen med Ossip.

Gilbert Badia mener, at adskillelsen mellem Clara og Ossip efter hans udvisning fik dem til at indse deres kærlighed, og at de ikke kunne leve uden hinanden. Ossip havde lejet et møbleret værelse på Boulevard de Port Royal nr. 64. Her flyttede Clara ind, og her fødte hun den 1. august 1883 deres første barn, Maxim. Det lille værelse, hvor de både

skulle bo og arbejde, blev for snævert for to voksne og en baby, og de flyttede i oktober til en to værelses lejlighed i Rue Flatters nr. 10 på grænsen mellem 5. og 14. arrondissement ved Montmartre. Mindre end 1½ år senere fik de deres anden søn, Kostja. Børnene fik russisk statsborgerskab som deres far, der over for myndighederne vedstod sit faderskab. Clara beholdt sit tyske statsborgerskab. Af princip giftede de sig ikke, men allerede ved sin ankomst til Paris i 1882 havde Clara taget Ossips efternavn, hvilket Badia læser som endnu en understregning af, at dette var noget, de begge ville – skabe deres eget liv og deres egen familie. Udover russisk, talte og skrev Ossip tysk og engelsk, dog ikke så godt som Clara, der var eminent på både tysk, fransk, engelsk og italiensk. Tilsammen beherskede de dog de fem sprog til fulde, de hjalp hinanden og levede af sprogundervisning og oversættelser. Men finansielt set var de otte år i Paris, som det endte med at blive til, de hårdeste i hele Clara Zetkins liv. Den lille familie levede på et eksistensminimum, blev én gang sat ud af lejligheden på grund af manglende huslejebetaling, og de to voksne måtte leve af billigt hestekød, for at der kunne blive råd til mælk og ost til børnene. Men blandt de mange unge russiske revolutionære i byen var solidariteten stærk, og i yderste nød delte man fyringskul, penge og en ekstra seng, så godt man kunne. I det miljø levede Clara og Ossip ikke alene i én stor netværksfamilie med russiske emigranter, men udviklede også nære forhold til førende socialister fra Frankrig og Tyskland. Diskussioner, studier, møder, aktioner, arbejde og udvikling af organisationer fyldte deres hverdag. Clara Zetkins appetit på oversættelsesfaget, journalistikken og revolutionen blev skærpet. Men det gik ikke ud over Maxim og Kostja, som de to forældre selv underviste. Alle kilder efterlader et indtryk af, at de var lykkelige sammen som forældre, elskende, lærere, opdragere, kammerater, oversættere, journalister, studerende og idéudviklere, uanset deres fattigdom og hårde arbejde. Men én ting skilte deres daglige vilkår fra hinandens: Ossip blev sekretær for den første so-

Clara Zetkin i Berlin. I 1917 forlod hun SPD og var med til at grundlægge Tysklands uafhængige socialdemokratiske parti (USPD). Fra 1920 repræsenterede hun det kommunistiske parti (KPD) i den tyske Rigsdag. Foto: Arbejdermuseet & ABA.

cialistiske organisering af udenlandske arbejdere og tog sig af det arbejde om dagen, hvor Clara passede børn, syede, ordnede hjem og skaffede mad, mens hun skrev og arbejdede om natten. Derudover deltog de begge i aftenmøder, som de ikke ville gå glip af, så deres to "små kosakker" var med og blev lagt i seng i et værelse ved siden af. Sådant arbejdede Clara på tre fronter døgnet rundt. Hun fik ikke sin nattesøvn i de år. Begrebet dobbeltarbejde var ikke eksisterende i den tidlige arbejderbevægelse, kun det faktum, at det var kvinderne, der tog sliddet i hjemmene med børn, vask, mad og rengøring. Selv om begrebet endnu ikke var skabt, gav det Clara Zetkin én afgørende erfaring, som også arbejderkvinderne havde: Det var kvinderne, der tog slæbet som *både* lønarbejdere og husarbejdere. Mens mændene kunne 'nøjes' med at passe lønarbejdet.

Ellers var det unge Zetkin-par begærlige efter historisk indsigt og viden om det nye, der skete, ligesom alle de andre unge mennesker, der kom fra hele Europa og håbede at kunne forandre verden og menneskers livsvilkår. De opsøgte alle møder i den internationale cirkel for sociale studier, der blev ledet af Adhémar Leclerc fra 1883-1885, de mødtes og blev venner med Karl Marx's datter Laura og hendes mand Paul Lafargues og en række andre fremtrædende skikkelser. Og de hjalp hinanden i de perioder, hvor én eller flere af dem var fængslet. Pariserårene blev for Clara Zetkin til de år, hvor hun fulgte "det politiske universitet" og fik sin politiske dannelse. Mere end 30 år senere, umiddelbart efter den russiske revolution i 1917, skrev Clara Zetkin til en veninde, at alt trak hende til Rusland: "Blandt russere fandt jeg som ung mit hjem, politisk og menneskeligt, og blandt dem vil

jeg arbejde og kæmpe til det sidste!”, og hun fortsatte med at udbrede sig om den betydning, som ungdomsårene i det politiske miljø, venskabet med Warvara og de otte år i Paris med Ossip havde haft. Trods det konstante arbejde døgnet rundt og de materielle vanskeligheder, var de år de lykkeligste og de afgørende år for hende, hendes arbejde, tankemønstre og venskaber for resten af livet.¹²

Men Pariserårene havde en høj pris. De store anstrengelser, den strenge planlægning af dages arbejde og den viljestyrke, der skulle til for at overvinde den fysiske træthed, kostede. Især på helbredet. Her synes Clara Zetkin at have lært det, som feminister først pegede på langt senere som noget, der kunne gøres noget ved: “Jeg er hofskrædder, syerske, kok, vaskekone osv. Kort sagt: pige for alt. Dertil kommer så de to “Pipitschlinge”, der ikke viger fra mig et minut (...) Og sidst, men ikke mindst al den misere, som et bohémeliv afstedkommer”.¹³ De svære livsvilkår her blev kun værre, da Clara i efteråret 1886 fik konstateret tuberkulose. En russisk kvindelig læge ordinerede luftforandring, og da Clara lige havde gjort en artikel til Kautskys tidsskrift “Die Neue Zeit” færdig, sendte udgiveren hende 100 mark, der svarede til en arbejderkvindes løn i syv til ti uger. Hendes bror Arthur sendte hende også lidt penge, så hun kunne tage til Leipzig i et par måneder sammen med sine to drenge. Her slappede hun dog ikke helt af, som hun burde af hensyn til helbredet. Hun kunne ikke lade være at benytte sig af lejligheden til at holde taler rundt omkring om den politiske situation og arbejderbevægelsen i Frankrig. Det var ikke uden risiko at optræde offentligt i Tyskland, og hun rejste delvist illegalt under andet navn. I Leipzig mødtes hun også med gamle veninder og fik det lidt bedre, men blev ikke helt rask. Da hun og børnene vendte tilbage til Paris, stod det endnu værre til end før: Økonomien var katastrofal, og otte måneder senere blev familien sat ud af lejligheden. Men endnu værre var det, at Ossip pludselig blev syg. I løbet af få dage kunne han hverken gå eller stå eller interessere sig for noget, heller ikke politik.

Han viste sig at lide af en rygmærvsbetændelse, som lammede hele underkroppen. Clara skulle stå for det hele derhjemme, som hun havde gjort hele tiden, men nu skulle hun oven i købet pleje sin syge mand. Hun fik installeret familien i en lille lejlighed i Rue de la Glacière og passede den syge og sine børn, mens hun tjente til familiens underhold. Til sidst skrev hun til sine kampfæller Charles Longuet, Karl Kautsky, Eduard Bernstein og Wilhelm Liebknecht om hjælp, og de besvarede hendes nødråb. Hun fik nu regelmæssige korrespondentopgaver for tre tysksprogede aviser. De stabile indtægter hjalp hende, så hun i foråret 1888 kunne ansætte en hushjælp. Men Ossips tilstand forværredes, og den 19. januar 1889 kl. 8 om aftenen udåndede han. Clara Zetkins egen fortælling om det sidste døgn, hun havde sammen med sin nu bevidstløse mand, refereres indgående af Gilbert Badia. Den var hjertegribende. Hun oplevede, skrev hun mange år senere til sin russiske veninde, Jelena Stassowa, det hele som en drøm: “Klart, bevidst var for mig kun det ene, frygtelige, ufattelige: Ossip dør”.¹⁴

Clara Zetkin var efterladt alene, 32 år gammel. Men, som hun tilføjede i brevet til Stassowa, blev hun holdt oppe af sine børn og sin vilje til at fortsætte Ossips kæmpende livsværk. Fyrre år senere skrev Charles Rapport, der var til stede hos den lille familie i tiden før og efter Ossips død, om Clara Zetkins sorg: “Ossip Zetkins død kastede Clara ind i en smerte, som jeg vil huske så længe jeg lever. Igennem mange måneder, hver gang jeg var der, så jeg hende med tårefyldte øjne læse de lange breve fra hendes kære døde. Clara tænkte ikke kun på sin elskede livsfælle, men også på den åndelige far, han var blevet for hende. Takket være den ædle Ossip Zetkin, den overbeviste marxist, fandt Clara vejen til socialismen og til revolutionen”.¹⁵ Hvad hverken Badia eller Rapport nævnte, var, at Clara Zetkin nu også på sin egen krop havde oplevet det slid døgnet rundt, det ansvar og den fattigdom, som var samtidens arbejderkvinders lod. De fortalte begge om det, men reflekterede det ikke som en holdningsskabende erfaring

eller identitetsskabende kvindesolidaritet, der kunne ligge til grund for den feminisme, som hun nu begyndte at udvikle. Det gør jeg så.

Clara Zetkin i den internationale socialistiske kvindebevægelse

Samme år som Ossip Zetkin døde, i 1889, afholdtes en international arbejderkongres i Paris, hvor II. Internationale blev grundlagt. Clara Zetkin var én af fem tyske delegerede kvinder ud af 400 deltagere. Her fremlagde hun i en tale det pragmatiske grundlag for den internationale proletariske kvindebevægelse. Hun sagde bl.a.: “Socialisterne skal vide, at kvindearbejdet er en nødvendighed under den nuværende økonomiske udvikling [...] Socialisterne må frem for alt vide, at frihed eller socialt slaveri er afhængigt af økonomi”.¹⁶ Året var 1889, og hun var allerede her ude med det radikale krav om kvinders økonomiske uafhængighed, tre-fire årtier før Virginia Woolf skrev om behovet for “Eget Værelse”.¹⁷ Det var langt mere vidtgående mål for kvinderne, end både de borgerlige feminister og den (mandligt dominerede) socialistiske arbejderbevægelse satte sig på det tidspunkt.

Historikere er enige om, at Clara Zetkin spillede en afgørende rolle for den internationale proletariske kvindebevægelses succes. Bevægelsen tog et afgørende opsving i årene under de tyske socialistlove trods – eller måske på grund af – alle de forhindringer, som disse love lagde for den. Tidsskriftet “Die Gleichheit” fik en afgørende indflydelse. Det begyndte at udkomme i 1891, og fra 1892 frem til 1917, altså i 25 år, var Clara Zetkin dets redaktør og udgiver. Bladet nåede i 1914 et oplagstal på 125.000. Bladets betydning for udviklingen og organiseringen af den proletariske kvindebevægelse i Tyskland kan ikke undervurderes, og det er måske ikke for meget sagt at kalde det for den internationale bevægelses urkilde. For eftertiden er bladet en historisk kilde til nøjagtig og uerstattelig information om kvindelige lønarbejders liv og arbejdsbetingelser i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede.¹⁸ For

Clara Zetkin var arbejdet for socialismen og kvindefrigørelsen blevet livets salt og mål. For hende hang de to begreber, socialismen og kvindefrigørelsen sammen som ærtehalv: Hvis det lykkedes at omstyrte det kapitalistiske samfund, ville også kvinderne blive befriet. Det kan lyde naivt her mere end hundrede efter. Men Clara Zetkin vidste heller ikke, hvad vi ved i dag, og hun var ikke mere naiv, end at hun indså nødvendigheden af og agiterede for, at kvinder skulle organisere sig selvstændigt og kæmpe for deres egne rettigheder. Der var ikke andre til at gøre det for dem, heller ikke deres mandlige klasse- og kampfæller. Politik var blevet hendes kald og hendes erhverv, og hun havde succes. Hun var tilsyneladende ustoppelig, rejste uafbrudt på agitationsture og talte for fulde huse. Ofte fik hun vanskeligheder med politiet, men hun fortsatte ufortrødent, fordi “hun elskede store konferencer, forsamlinger, kongresser og demonstrationer”. De store sammenstimlinger var for hende et bevis på, at arbejderne var vågnet som klasse og selv havde taget ejerskab til deres liv og tilværelse.¹⁹

Clara Zetkins glødende engagement bredte sig, og hendes taler og skrifter blev oversat til mange sprog.²⁰ Det politiske program, som hun og hendes medsøstre kæmpede for, blev stort set aftalt mellem hende og en håndfuld andre kvinder, heriblandt også Zetkins mangeårige, jævnaldrende kollega, Emma Ihrer på mødet i 1889. Kvinderne blev i arbejderbevægelsen ofte afvist af mændene, fordi de blev opfattet som mandens “smudskonkurrenter” på arbejdsmarkedet og af dem også blev anset som løntrykkere. Zetkin og Ihrer knyttede derfor en sammenhæng mellem arbejdet og familien, hvor de krævede fuld ret til hvervsarbejde til kvinder, samtidig med at fordrø mænds deltagelse i husarbejdet. At mænd ikke tog del i huslige pligter blev fra kvindesiden opfattet som en hovedforhindring i kampen for lighed. Derfor gik spindesiden ikke alene ind for mænds pligt til at tage del i husarbejdet, men også for indførelse af tekniske forbedringer her. På denne tid lå hjælpemidler som vaske- og opvaskemaskine og støvsuger

Clara Zetkin og Rosa Luxemburg på SPD- partidagene i Magdeburg i 1910. De to kvinder havde et tæt politisk sammenarbejde i SPD og var også privat tæt relateret. Foto: Arbejdermuseet & ABA.

firs år fremme i tiden, og bevidstheden om, at mænd kunne og burde deltage i husarbejdet lå mere end hundrede år fremme, så i dét spørgsmål var Clara Zetkin radikalt forud for sin tid.

Kvindens økonomiske uafhængighed var for Zetkin og hendes ligesindede en forudsætning for ligestilling mellem kønnene. Ikke underligt, at de mødte modstand hos mændene. Men de lod sig ikke kyse og afviste derfor også særlige beskyttelsesregler for kvindearbejdet. Lighed frem for alt! Det sidste ændrede bevægelsen senere holdning til. Men i første omgang var det lighed i alle spørgsmål, der var det centrale for Clara Zetkin. For hende hang kvindespørgsmålet nært sammen med det sociale spørgsmål. Kvindernes socialistiske krav skulle ikke blot reduceres til et valgretsspørgsmål som hos stemmeretsbevægelserne, som man kaldte dele af den borgerlige kvindebevægelse. Sagen rejste et alment soci-

alt, økonomisk og politisk spørgsmål, altså en langt større social problemstilling end stemme- og valgret, hvis løsning gik hånd i hånd med indførelsen af et socialistisk samfund.

Det er her, filmen er knækket for mange af eftertidens (socialistiske) historikere, som har fokuseret rigtigt, men entydigt på Zetkins opfattelse af, at løsningen på kvindespørgsmålet var et middel i kampen mod kapitalismen, ikke et mål i sig selv, som for de borgerlige feminister. Derfor var den socialistiske kvindebevægelses umiddelbare allierede mændene i arbejderbevægelsen, ikke kvinderne i kvindebevægelsen. Dette fremhæves også i artiklen om Clara Zetkin i dagbladet *Arbejderen* i anledning af 100-årsdagen for vedtagelsen af kvindernes internationale kampdag den 8. marts.²¹ Det generelle synspunkt er væsentligt, fordi det udelukker forståelsen af Clara Zetkins feminisme.

Clara Zetkin i den feministiske internationale modernitet

“Hvem kan bestride, at Clara Zetkin livet igennem kæmpede for kvinders sociale emancipation? Hvordan så hendes feminisme faktisk ud?”²² Det spørgsmål er der ikke mange af Zetkins hidtidige biografer, hverken fra vesten eller fra de kommunistiske lande, der har stillet.²³ De fleste har fremhævet forskellene på hendes engagement i den proletariske og den borgerlige kvindebevægelse. Feministerne i vesten har på deres side fremhævet, at Zetkin kun var revolutionær i den forstand, at hun havde kæmpet for de arbejdende kvinders sociale rettigheder, ellers ikke. Men betyder eftertidens kikkertsigte, der udelukkede Clara Zetkins feminisme, at hun *selv* forkastede den? For at undersøge det, har Gilbert Badia trukket Zetkins egne tidlige skrifter frem: De viser, at hendes omsorg for de undertrykte og visioner for indretningen af det fremtidige samfund ikke kun rakte til klassespørgsmålet.²⁴ Hun tænkte mindst ligeså meget på køn som på klasse, fremgår det af hendes skrifter *Die Arbeiterinnen- und die Frauenfrage der Gegenwart* (1889) og *Der Student und das Weib* (1899).²⁵

Var hun da feminist og hvad vil feminisme sige? Feminismen er blevet defineret som en betegnelse for oprøret mod samfundets diskrimination og nedvurdering af kvinderne. Begrebet dækker både kvindebevægelsens ideologi og enkeltforfatteres værker. Ligesom liberalisme og socialisme er feminismen et idésystem med mange forskellige retninger.²⁶ Men hvis feminismen er en betegnelse for oprøret mod samfundets diskrimination og nedvurdering af kvinderne, så dækker begrebet også modstanden mod, at der findes et kønshierarki, som kan anfægtes og ændres. I oprøret mod de samfundsmæssige kønshierarker opfatter feminismen kvinders og mænds livsvilkår som kulturskabte, mens modstanderne mod ophævelsen af magtforholdet mellem de to køn opfatter det som naturskabt eller Gudgivent.²⁷ Ellers kunne man jo ikke gøre oprør mod de vilkår. Med den indkredsning af begrebet feminisme kan vi nu under-

søge, om feminismen også var Clara Zetkins sag.

Hendes skrifter fra henholdsvis 1889 og 1899 viser, at hendes tanker ikke var begrænset til klasse. Til forskel fra sine socialistiske kampfæller, mente Clara Zetkin i hvert fald efter Pariserårene, at kvinder og mænd var født lige, og at den biologiske kønsforskel *ikke* skulle begrunde, at kvinder skulle være henvist til hjem, børnepasning og opvartning af familien, men at kvinder og mænd skulle dele husarbejdet og børneopdragelsen. Som marxist fremstillede hun kvinderne i deres historiske udvikling som levende og arbejdende kvinder, *ikke* som *Kvinden*, ikke som et kønnet begreb, der var væsensforskellig fra *Manden*. Kvinderne var mennesker som mænd, og moderskabet var en variation, ikke en særhed hos kvinderne. Kvinderne skulle emanciperes som mænd og indstille sig på de nye produktionsbetingelser. De skulle arbejde. Med det udgangspunkt kunne hun også kritisere sine samtidige kønsfæller og argumentere for, at de ikke interesserede sig nok for det sociale liv. Mange kvinder, skrev Clara Zetkin, “holdt deres følelsers rigdom inde i et fingerbøl eller nede i en suppegryde”.²⁸ Kvinder var hverken kønsvæsener eller neutrale mennesker, skrev hun med henvisning til de to yderpunkter i debatten, nemlig til dem, der reducerede kvinder til rent fysisk og psykisk særegent kvindelige væsener, og til dem, der afviste kvindelige særegenheder som reelt eksisterende.

Kvinder var ifølge Clara Zetkin både kønsvæsener og mennesker, og de skulle kæmpe for retten til at være det. Målet for de moderne kvinder på hendes tid var en harmonisk og samtidig udvikling af kvindelighed og menneskelighed. Det kunne kun lade sig gøre, hvis kvinder ville være økonomisk uafhængige og samtidig stå ved deres rolle som mødre og elskende i familiecellerne og i samfundet som sådan. Dét skulle de kæmpe for, mente hun. Og derfor skulle de samles og kæmpe sammen i rene kvindeorganisationer, hvor de kunne definere deres egen vej.

Zetkin kritiserede såvel socialisternes som de borgerliges forestillinger om kvinderne i

ægteskabet, i hvert fald de forestillinger, der så den gifte kvinde som "en slags smukt luksusmøbel; den i gunstigste fald den lyttende mage, den trofast beskyttende sygeplejerske og madmoder". Hun nærrede i stedet forestillingen om en forening af de to køn som ligeberettigede partnere, der berigede hinanden. "Som realist vidste hun, at den slags forhold ikke var fri for brud og smertefulde konflikter. Men hun argumenterede for, at der mellem de to partnere skulle eksistere et livsfællesskab, "en rigdom af de fineste, ufattelige øjeblikke af den slags, der ikke kan vejes, og som kan være en kilde til såvel den dybeste, ædleste lykke som til det mest ubærlige helvede". Mon hun her havde sit eget forhold til Ossip Zetkin i tankerne? Det er svært at sige, da hun ikke udviklede nogen egentlig teori om forholdet mellem de to køn. Badia fandt, at hendes energi og aktivitet ikke rakte til det, og henviste til Friedrich Engels' udsagn om Zetkin: "Hun har smedet sin egen praksis".²⁹ Hendes eget liv illustrerer i hvert fald hendes dybe overbevisning. Hun havde levet sammen med Ossip Zetkin til hans død. Ossip Zetkin, hendes elskede og børnenes far, som hun helt ude af takt med sine omgivelser normale praksis ikke giftede sig med. Den samlevs-praksis blev først langt senere gængs modernitet i vesten, men hverken hun eller Ossip lod sig tyre af andres regler eller forestillinger om, hvad der var det rigtige at gøre i privatlivet. Privatlivet var på hendes tid styret af kernefamilie normer, men det var ikke politiseret, som det blev hundrede år senere i 1960'ernes og 1970'ernes kvindebevægelse. Derfor var Clara Zetkin undtagelsen, der bekræftede reglen, da hun flere gange i sin tilværelse tog sig den frihed og selvstændighed at styre sin egne private anliggender.

Syv år efter Ossip Zetkins død og to år før Clara Zetkin skrev *Der Student und das Weib*, indgik hun en "fri forbindelse" med den 18 år yngre bondesøn og kunstmaler Friedrich Zundel. Fra Paris var hun flyttet til Stuttgart, hvor hun havde bosat sig sammen med sine sønner, der kom i skole og senere i gymnasium dér. Hun, den lidenskabelige taler med den stærke

karisma, var blevet den kendteste kvindelige socialist i verden. Hun omgikkes mange mennesker og underviste unge mennesker. Friedrich Zundel var én af dem, som hun blev yderligere bekendt med gennem nogle venner. Trods den store aldersforskel forelskede de sig og skabte et hjem og en stor social familie med hendes børn, hund og fælles venner i et stort hus i Sillenbuch uden for Stuttgart. Hjemmet blomstrede med kunst, musik og politik. Clara Zetkins nu voksne sønner levede lige så "frit", Maxim giftede sig, lod sig skille og levede senere ugift sammen med en sovjetisk kvinde. Den yngste søn, Kostja havde været Rosa Luxemburgs elsker, før han giftede sig. Selv giftede Clara Zetkin og Friedrich Zundel sig i 1899. Clara beholdt dog sit og Ossips efternavn og fortsatte som familieforsørger. Fra hjemmet i Sillenbuch kunne hun fortsætte sit arbejde med at give kvinderne adgang til deres eget erhverv. Selv havde hun givet sin mand et hjem, og han nød det.³⁰

I sine skrifter henviste hun de fleste af de lænker, som holdt kvinder fast, til det bestående økonomiske system. Men hun var dog tilstrækkelig klarsynet til at se, at kvinder "selv i det socialistiske samfund" måtte føre en lidenskabelig kamp for at få en klar adskillelse mellem arbejdet i hjemmet og erhvervsarbejdet. Dobbeltarbejdsbegrebet var som nævnt ikke udviklet i arbejderbevægelsen endnu. Men i 1893 skrev Clara Zetkin, at arbejderkvindernes mangel på tid, både i hjemmene og på fabrikkerne, var hovedforhindringen for, at de tilsluttede sig masseorganisationerne. Tyve år senere gav hun Lenin ret i, at de færreste mænd, heller ikke blandt proletarerne, tænkte på, hvilken møje og plage de kunne lette kvinderne for, hvis de selv tog noget af "kvindearbejdet" i hjemmene. Men ak, det var mænd alt for bekvemmelige til at gøre. Ud fra det standpunkt havde hun tidligere angrebet og gjort sig lystig over socialisten Edmund Fischer, der i 1905 "Sozialistische Monatshefte" i artiklen "Die Frauenfrage" hævdede, at "den såkaldte kvindeemancipation modarbejdede den kvindelige natur og den menneskelige natur, – den er u-natur og derfor u-igennem-

førlig”. Clara Zetkins svar var en sarkastisk afvisning, hvor hun hævdede, at udbredelsen af kvinders erhvervsarbejde var uafvendelig. Denne grundfeministiske betragtning må historien siges at have givet hende ret i.

Selv om Clara Zetkins teoretiske argumentation for feminismen ikke var udfoldet, kan man ikke komme uden om den. Hendes feministiske position i samtiden var original og fokuseret: Uden at ryste på hånden afviste hun sine egne socialdemokratiske kredses påstand om kvindernes underlegenhed og særligt kvindelige natur. Den idé var og forblev ellers stærkt udbredt blandt socialister, også i Weimarrepublikken. Men Clara Zetkin tog afstand fra den og var så radikal, at hun tidligt krævede fuld ligestilling, dvs ret til erhvervsarbejde og pligt til husarbejde – for begge køn! Både kvinder og mænd skulle have den ret og den pligt. Hvis feminismen er en betegnelse for oprør mod kvindediskrimination og nedvurdering af kvinderne, for et kønshierarki, der kan anfægtes, kan man derfor ikke komme uden om, at Clara Zetkin var feminist.

Clara Zetkin kæmpede livet igennem for kvinders, deriblandt sin egen økonomiske uafhængighed. Hendes mål var revolutionen, en omstyrtning af det kapitalistiske samfund og etablering af et samfund med menneskeret som kvinderet, lighed mellem kønnene, både på arbejdsmarkedet, i kærligheden og i det, hun kaldte familiecellerne. Sådan var hun både socialist og feminist. Og et af hendes vigtigste redskaber i den politiske kamp var at samle kvinderne, arbejderkvinderne overalt.

Clara Zetkin og de internationale kvindekongresser

Den internationale socialistiske kvindebevægelse, SIW (Socialist International Women) blev grundlagt gennem sin første kongres og ledet af Clara Zetkin. Det var i august 1907. Mødet kom i stand under rammerne af den internationale socialistkongres i Stuttgart og havde 58 kvindelige delegerede fra femten europæiske og oversøiske lande. Målet var at organisere sig globalt. På dagsordenen stod be-

retninger fra de deltagende lande, og de centrale emner for alle var medlemsudviklingen sammen med den øvrige socialistiske bevægelse, beskyttelse af kvindearbejdet, børnearbejdet og endelig kampen for den uindskrænkede almene stemmeret, der for første gang blev besluttet som resolution. Stemmeretten kom til at stå centralt på programmet for hele bevægelsen, selv om den ikke var et mål i sig selv. Clara Zetkin gik skarpt i rette med de socialistpartier, der ikke i praksis holdt fast ved det principielle krav om almindelig stemmeret til kvinder såvel som mænd. Man kunne sagtens støtte de borgerlige kvinders indskrænkede “damevalgretskrav”, som Zetkin formulerede det. Zetkins taler og artikler var ofte rettet til de mandlige arbejdere og socialister, for at overbevise dem om, at de ikke skulle skubbe kvinderne fra sig. Hvad mange af dem gjorde, fordi de var bange for konkurrence og løntrykkeri fra kvinderne. Men i deres egen interesse burde de stå sammen med kvinderne, mente Clara Zetkin. De skulle bare give kvinder adgang til eget erhverv, så ville de få både hjem og glade hustruer tilbage, som hun skrev det i *Der Student und das Weib* allerede 1899.

Men de socialistiske kvinder havde ikke blot ydre fjender og kampe med deres egne mænd. De havde også indbyrdes uoverensstemmelser. På Stuttgart-kongressens internationale scene tegnede der sig to linjer: Den ene var den radikale venstrefløj med den tyske Clara Zetkin og den femten år yngre, russiske Alexandra Kollontaj i spidsen. De kæmpede for fuld ligestilling og lige, almen og direkte valg- og stemmeret til kvinderne. Den anden linje tegnede af den reformistiske fløj med den otte år yngre, østrigske Lily Braun i spidsen;³¹ Braun var også feminist, men hun og hendes fløj fandt det uklogt at kæmpe for almen valg- og stemmeret for kvinder og mænd på samme tid. Kontroverserne var skarpe, diskussionerne bølgede heftigt frem og tilbage, men til sidst enedes repræsentanterne alligevel om at indrette et “internationalt kvindesekretariat”. Hertil skulle de alle fra hvert enkelt land én gang om året indsende en be-

retning om, hvordan det stod til med de nationale kvindebevægelser. Tyskland blev valgt som hjemsted for kvindesekretariatet, og Clara Zetkin blev udnævnt som sekretær for det, der nu blev kendt som den Socialistiske Kvindeinternationale. Dén post besad hun til 1917. På forslag af den yngre Luise Zietz og veninden Emma Ihrer blev Clara Zetkins tidskrift "Die Gleichheit" da udnævnt til organ for den Socialistiske Kvindeinternationale. Så noget kunne man enes om, ikke mindst det at befæste Clara Zetkins centrale position i og for bevægelsen.

Stuttgart konferencen havde virket konsoliderende og klargørende i kvindernes internationale bevægelse: Da den II. Internationale socialistiske Kvindekongference samledes i Folkets Hus på Jagtvejen i København den 26. og 27. august 1910, stod 130 delegerede kvinder fra 17 nationer stærkt sammen. Clara Zetkin benyttede lejligheden til at stille et forslag om en fælles international kvindedag, der skulle virke som et nyt og udenomsparlamentarisk agitationsmiddel for kvindevalgretten. Forslaget blev støttet af Alexandra Kollontaj og blev enstemmigt vedtaget. Det befæstede endnu engang Clara Zetkins stærke position i bevægelsen, og hun kunne i sin beretning efter konferencen fryde sig over, hvordan Stuttgart konferencen havde bidraget til at skabe klarhed og fokus i den socialistiske kvindebevægelses internationale arbejde, så det kunne målrettes på 1910-konferencen i København.³² Året efter, den 19. marts 1911 resulterede det i, at mere end 1 million socialistiske kvinder gik på gaden i Tyskland og krævede social og politisk fuld ligeberettigelse for kvinder. Demonstrationen blev støttet af adskillige kvinder fra den borgerlige kvindebevægelse, og "Die Gleichheit" berettede: "Talrige fuldt udrustede politistyrker (...) beskyttede byen mod at blive omstyrtet af kvinder".³³ Her stod Zetkin fuldt og helt på kvindernes side i det radikale valgretskrav og fik oven i købet støtte fra "klassemodstanderne" i den borgerlige kvindebevægelse. Det er svært ikke at kalde den støtte for feministisk.

Men der var flere indbyrdes uenigheder i

den socialistiske kvindebevægelse. I København kom Clara Zetkin i en taktisk konflikt med de danske og svenske delegerede om det principielle spørgsmål om kvinders adgang til erhvervsarbejde. Allerede i 1889 havde hun, som vi ved, argumenteret for kvinders økonomiske uafhængighed og adgang til erhvervsarbejde på lige fod med mænd. Når talen faldt på arbejderbeskyttelse, fandt hun det i lighedens navn uhensigtsmæssigt at stille særlige kvindekrav, fordi løsningen på kvinders problemer skulle findes i sammenhæng med arbejdernes generelle kamp. Derfor skulle arbejderbeskyttelse være generel og ens for begge køn. Da det stadig i 1889 havde været kontroversielt i samtidens arbejderbevægelse at forlange kvinders ret til en plads på arbejdsmarkedet, var Clara Zetkins krav radikalt. Men hun stod fast og fik gennemført sin linje, nemlig at kvinder skulle have den adgang og i øvrigt lige ret til erhvervsarbejde med mænd. Problemet var, at kvinder blev stærkt udnyttet med usunde og livstruende arbejdsvilkår i visse brancher. Derfor endte man i 1889 alligevel med at stille krav om forbud mod natarbejde for kvinder og mod beskæftigelse i særligt usunde industrigrene. Dette forbud tog de dansk-svenske kvinder nu op til diskussion igen i 1910. De ønskede en resolution imod et forbud for natarbejde for *både* kvinder og mænd, i stedet for en resolution mod natarbejde blot for voksne kvinder. Det gamle stridspunkt kom da op til overfladen igen. Skulle kvinderne acceptere et særligt hensyn til deres køn i reglerne om arbejderbeskyttelse eller skulle man af hensyn til kravet om ligeløn til mænd og kvinder stå fast på lige arbejdsbetingelser for begge køn? Det var ikke nogen nem problemstilling, da man måtte tage det sociale og reelt påtrængende spørgsmål om mødre og børns ve og vel i betragtning. Men også på det punkt fik Clara Zetkins radikale lighedssynspunkt, der dog alligevel tog et vist hensyn til visse kvinder, opbakning fra flertallet af kongressen. I hendes optik skulle kvinder have så fuld og lige adgang som muligt til at tjene deres eget brød. Var det feministisk? Det kan vanskeligt kaldes andet, når det var udtryk for

ønske om radikal lighed mellem kønnene, også selv om det betød lige adgang til hårde og usunde arbejdsbetingelser. Det dansk-svenske fremstød blev afvist med henvisning til, at det var et murbrækkerforslag.³⁴ De fik ikke den resolution om forbud mod natarbejde for begge køn vedtaget i København.

På Københavnerkonferencens dagsorden havde også stået spørgsmålet om krigen, eller rettere ønsket om fra kvinde- og mødreside at være med til at opretholde fred. Stillet over for truslen mod verdensfreden gennem Balkankrigen, besluttede det Internationale Socialistiske Büro at indkalde til en ekstraordinær socialistkongres i Basel den 24. og 25. november 1912. Clara Zetkin, der på 1910-mødet i København var blevet genvalgt som international sekretær for de socialistiske kvinder, udsendte på vegne af socialistiske kvinder et opråb til alle kvinder.³⁵ I talen, som hun holdt på selve kongressen, præsenterede hun en udførlig og lidenskabelig analyse af den truende krig og opfordrede alle kvinder til at kæmpe imod et krigsudbrud i deres egenskab af livets røgttere, "Hüter des Lebens". Som mødre skulle de opdrage deres børn til at nære den dybeste afsky over for krig. Hendes manifest, der opfordrede proletariatet til at sætte alle midler ind mod et krigsudbrud, blev enstemmigt vedtaget af kongressen. Da krigen faktisk brød ud i august 1914 indledtes en ny epoke, både i SPD, den internationale socialistiske bevægelse som sådan og i den internationale kvindebevægelse. Næsten alle socialistiske partier i de krigsførende lande vendte på en tallerken og bekendte sig nu til et forsvar for den borgerlig-kapitalistiske nationalstat, som de hidtil havde bekæmpet. Da et flertal i SPD-gruppen i den tyske Rigsdag i 1913 stemte for en højere krigsskat og i 1914 bevilgede krigskrediten, var splittelsen af det socialistiske parti og dets bevægelse en realitet. Clara Zetkin forfattede igen et opråb til "die sozialistischen Frauen aller Länder", hvor hun talte imod krig og for brede fredsaktioner. Hun skrev: "Når mænd dræber, så er det op til os kvinder at kæmpe for opretholdelsen af livet. Når mænd tier, så er det vor

Clara Zetkin i 1920'erne. Efter revolutionen i Rusland blev Clara Zetkin leder af 3. Internationales kvindesekretariat, som i 1921 vedtog at gøre 8.marts til international kvindedag. Foto: Arbejdermuseet & ABA

pligt at hæve vore stemmer, opfyldte som vi er af vore idealer".³⁶ Her tog hun igen fat, ikke blot på kønnenes forskellige forhold til krig, men også på magthierarkiet i det forhold. Hun opfordrede til kvinders sammenhold og appellerede til kvinders sammenhold imod krigen og for livet.

Som sekretær for det internationale kvindesekretariat vendte Clara Zetkin sig imod et forbud fra sin socialistiske partiledelse og indkaldte i marts 1915 til en kvindekonference i Bern for delegerede fra alle de krigsførende lande. Denne konference gik over i historien som den internationale socialistiske kvindekonference mod krigen. 25 delegerede fra Tyskland, England, Frankrig, Rusland, Polen, Italien, Holland og Schweiz samledes om fredsbudskabet i Bern. På trods af en række indbyrdes uoverensstemmelser blev en fredsresolution enstemmigt vedtaget, og Bernmødet befæstede på den måde, at i det mindste de socialistiske kvinder var forblevet tro mod den internationale solidaritet mod krigen. "Konferencen var en aktion fra et mindretal af bevægelsen, og et forvarsel for dens uundgåe-

lige splittelse”, skrev Clara Zetkin senere.³⁷ På vej hjem fra konferencen blev hun arresteret, anklaget for landsforræderi og fængslet. Kun en protestbølge og en kaution fra hendes forlægger J.H.W. Dietz fik hende løsladt igen.

Det fik hende ikke til at tie. Hun holdt fast i sin overbevisning, skrev resolutioner og arrangerede talrige anti-krigs-demonstrationer for og med kvinder. Hun hørte til venstrefløjen i sit parti, havde kritiseret revisionismen siden 1890'erne og sluttede sig i lyset af krigskritikken til den såkaldte Spartakusgruppe, der under ledelse af Rosa Luxemburg og Karl Liebknecht brød med Socialdemokratiet. Sammen stiftede de i 1917 det uafhængige socialdemokrati USPD. Derved mistede Clara Zetkin både sin position som kvindesekretær i ledelsen af SPD og sin redaktørpost på “Die Gleichheit”. Hun brød også ud af USPD, da det tyske kommunistparti KPD blev stiftet ved årsskiftet 1918-19. De tyske kvinder havde opnået stemme- og valgret i 1918, og Clara Zetkin blev valgt ind for kommunisterne ved det første rigsdagsvalg i 1920. Hun opnåede derved selv én af de lighedspostioner, hun havde kæmpet for. I Rigsdagen repræsenterede hun kommunistpartiet i Tyskland, indtil hun døde i 1933.³⁸ I de sidste ti år af sit liv rejste hun på trods af et svigtende helbred stadig utrætteligt på ikke helt ufarlige rejser i Frankrig, Italien og Sovjetunionen, nu ofte sammen med sin næsten fyrre år yngre trofaste rejseledsager, sekretær og kommunistiske veninde Hertha Walcher.³⁹ Men det er en anden historie, jeg ikke skal udfolde, for her har jeg blot set på oprindelsen til hendes feministiske ståsted, som det ikke så ud til, at hun forlod.

Et portræt af en utrættelig feminist

Clara Zetkin var i sit barndomsmiljø rundet af et blandet småborgerhjem, omgivet af fattige børn fra arbejder- og væverhjem. Politisk var hun rundet, dels af en mødrene feministisk inspiration, dels af det gryende europæisk-internationale og socialistiske ungdomsmiljø i

Tyskland, Østrig og Frankrig i 1870'erne og 1880'erne. Hendes livsdrøm var at befri arbejderklassen og dens kvinder. Med den franske historiker Gilbert Badia i hånden har jeg tegnet et portræt af Clara Zetkin som den, der kæmpede for lighed for begge køn, hjemme og på arbejdet. Som den, der så uligheden mellem kønnene som kulturskabt, ikke som Gudgiven eller biologisk naturlig. Og som den, der utrætteligt propagerede for kvinders sammenhold indbyrdes og samarbejde med mænd i kampen mod ulighed og kapitalisme. Portrættet tegner hende også som den utrættelige arbejdshest. Hun var kendt viden om som en oprigtig, egensindig og lidenskabelig kvinde. Som den, der gav alt, hvad hun havde i sig for det “kald”, som hun havde fundet i sine unge år. Årene i Paris med Ossip Zetkin, studierne, diskussionerne, aktionerne og det store netværk af russiske emigranter havde ikke alene lagt det intellektuelle, politiske fundament for den retning, hendes politiske arbejde og liv tog derefter. Det havde også haft den konsekvens, at hun tidligt kom til at lide af alvorlige sygdomme. Tuberkulosen, hun fik, mens Ossip Zetkin levede, blev afløst af kredsløbsforstyrrelser og den sidste tredjedel af hendes liv af et nedsat syn. Operationer, indlæggelser og rekreationer blev en del af hendes dagligdag, men det forstyrrede ikke hendes arbejdsiver. Da hun i 1917 skrev til Rosa Luxemburg i fængslet, at hun havde en fornemmelse af ikke at gøre noget, at vegetere, svarede Rosa Luxemburg hende: “Det er netop det, som koster dig så meget besvær, at du gennem dine vanvittige “på-den-igen-agtige” dage og nætter i alle de år, jeg har kendt dig, har ophobet så megen afvisning af ro og afspænding, at det næppe nogensinde lykkes for dig at afbalancere arbejdet med det vegeterende... Det er jo aldrig lykkedes mig at trække dig væk fra dine evige møder, manuskripter og korrekturer for at leve lidt “menneskeligt” sammen med dig, bare lidt”.⁴⁰ Rosa Luxemburg ramte nok plet med sin karakteristik, men Clara Zetkin elskede sin livsform og trivedes i de venskaber, der også voksede frem under det hårde politiske arbejde. Ven-

nerne opfattede hende som “en af de rene og ædleste personligheder i den internationale socialisme”. Men det afviste hun i en tale på III. Internationales kongres i 1921 med ordene: “Jeg har altid bare lyttet til min natur og fortjener derfor ingen ros. Jeg har ikke kunnet være anderledes, end jeg er, ikke handle anderledes, end jeg har handlet ... og derfor har jeg tjent revolutionen, fordi jeg af indre nødvendighed måtte tjene revolutionen”.⁴¹ Hun vidste godt, at denne kamp om hele den menneskelige emancipation var gået ud over hendes krop: Hun ældedes tidligt og skrev i 1917 til sin veninde Mathilde Jacob: “Jeg er næsten 60 år gammel og ser ældre ud end min bedstemor på 80”.⁴² Hendes evige engagement havde også gjort hende anstrengende, ikke mindst for de medsøstre i kvindekampen, der var uenige eller kom på kant med hende. Lily Braun synes for eksempel, at hun var en overvældende person, “autoritær, dogmatisk og selvsikker”.

Clara Zetkin gik ufortrødent selv forrest som et eksempel for alle andre i den internationale bevægelse. Det var ikke engang et valg, syntes hun. Hun var kvinde, hun kunne trække læsset, forsørge sig selv og sin familie og fortsætte den politiske frigørelseskamp, også når den ændrede sig i løbet af hendes livsbane. Dette er også en del af fortællingen om Clara Zetkin som feminist.

At tegne et historisk portræt er ligesom at lægge øjet til en kikkert, finde sit fokus og se, hvad billedet viser. Der er meget, der falder uden for det billede, som øjet ser gennem kikkerten. Hvis man vil se dette andet, må man flytte kikkertens øje. Det gælder også, når man vil tegne et portræt af Clara Zetkin. I dette portræt af hende har jeg indstillet linsen på noget af det, der gjorde hende til en kvindekæmper og feminist, som banede vejen for senere generationer af kvinder. Dermed har jeg udeladt andre af hendes tanker og gøremål, som kunne få hendes portræt til at træde anderledes frem. Mit ærinde har været at forstå det, der var baggrunden for, at hun foreslog en årlig international kvindekampdag, der stadig fejres og har 100 års jubilæum i 2010.

Noter

1. Badia, 1994, s. 8. I 2008 udgav Florence Hervé også en antologi om Clara Zetkin, *Dort kämpfen, wo das Leben ist*, Rosa Luxemburg Stiftung, Dietz Verlag Berlin, hvor også hun tager fat i alle de stole, som Zetkin er placeret imellem; Hervés pointe er, at selve navnet Clara Zetkin signalerer modstand, og netop derfor bliver hun afvist af nogle og elsket af andre.
2. Clara Zetkin, *Im Vorfeld des Internationales Frauentages 1911*, cit. fra Notz, op.cit., note 62, s. 21
3. Badia, 1994, s. 114
4. Gilbert Badia, 1994
5. Denne artikel bygger hovedsagelig på Gilbert Badia: *Clara Zetkin. Eine Neue Biographie*, Dietz Verlag 1994, overs. fra fransk: *Clara Zetkin. Féministe sans frontières*, Editions Ouvrières, Paris 1993; Gisela Notz, “Clara Zetkin und die internationale sozialistische Frauenbewegung”, i Ulla Plener (hrsg.): *Clara Zetkin in Ihrer Zeit, Neue Fakten, Erkenntnisse, Wertungen*, Rosa-Luxemburg-Stiftung, Reihe: Manuskripte 76, Dietz Verlag Berlin 2008; Florence Hervé, *Clara Zetkin oder: Dort kämpfen, wo das Leben ist*, Dietz Verlag Berlin 2007; samt et par mindre artikler, der henvises til, når de er anvendt
6. Badia, 1994, op.cit. s. 15 (egen oversættelse til dansk)
7. *Ibid.*, s. 17
8. *Ibid.*, s. 117
9. Hobsbawn, Eric, *The Age of Extremes. The Short Twentieth Century, 1914-1991*. 1994, oversat og udgivet på dansk Samlerens Forlag 1997, *Ekstremernes århundrede. Verdens historie 1914-1994*.
10. Notz 2007, Gerd Callesen i *Arbejderen*, 6. marts 2010; Pax leksikon <http://www.leksikon.org/art.php?n=2780> ved Drude Dahlerup
11. Det følgende bygger da på Badias argumentation og analyse, op.cit., s. 11-63; 107-135; 157-162; 285-311
12. Clara Zetkin i brev til Mathilde Jacob, februar 1917, cit. fra Badia, 1994, s. 157 (BP oversættelse til dansk)
13. Clara Zetkin til Karl Kautsky, 22. marts 1886, cit. i Badia, 1994 s. 26 (BP oversættelse dansk)
14. Clara Zetkin til Jelena Stassowa, 20. november 1923, cit. i Badia, 1994 s. 30 (BP oversættelse til dansk)
15. Charles Rapport i *L'Humanité*, 10.07.1927, cit. i Badia, 1994, op.cit. s. 32 (BP oversættelse til dansk)
16. Clara Zetkin: “Für die Befreiung der Frau! Rede auf dem Internationalen Arbeiterkongress zu Paris, 19. Juli 1889, in: Jetta Menschik (hrsg.): *Grundlagentexte zur Emancipation der Frau*, Köln 1976, s. 92-98
17. Virginia Woolf: *A Room of One's Own*, 1929
18. Badia, 1994, op.cit., s. 61
19. Notz, 2008, op.cit., s. 10

20. Setso Ito: "Veröffentlichungen und Forschungen über Clara Zetkin in Japan, i *The Journal of the Tachikawa College of Tokyo*, Volume 17, 1984, s. 1-10
21. Callesen, Gerd: "Clara Zetkin – en revolutionær kvindeforkæmper", i *Dagbladet Arbejderen*, Kbh. 6. marts 2010
22. Badia, 1994, op.cit., s. 65-83
23. Det er dog en påstand, som bør modificeres: Flere værker har tidligere opholdt sig ved Zetkins feminisme, f.eks. Karen Honeycutt: Clara Zetkin. A left-wing Socialist and Feminist in Wilhelminian Germany, University of Columbia, 1975; Heinz Niggemann: *Frauenemancipation zwischen Sozialismus und Feminismus*, Wuppertal, 1981;
24. Badia, 1994, op.cit., s. 66 og Georges Duby & Michelle Perrot (Ed.): *Histoire des Femmes*, bd. 4, Paris 1991, s. 463
25. Ibid.
26. Drude Dahlerup, <http://www.leksikon.org/art.php?n=769>, 2000
27. Birgitte Possing, *Uden Omsvøb. Et portræt af Bodil Koch*, København 2007, s. 100, note 204
28. Clara Zetkin i: *Der Student und das Weib*, 1899, cit. Badia, 1994, s. 68
29. Engels, citeret fra Badia, 1994, s. 71
30. Clara Zetkin i *Der Student und das Weib*, citeret fra Badia, 1994, s. 71
31. Om forholdet mellem Clara Zetkin og Lily Braun, jf. Badia, 1994, op.cit., s. 83-98
32. Notz, 2008, op.cit., s. 16-17, note 42-43
33. *Die Gleichheit*, 21. Årg. 1911, s. 200 (BP egen oversættelse)
34. Callesen 2010, op.cit.
35. Zetkin: Aufruf zum Internationalen Sozialistenkongress zu Basel, in *Ausgewählte Reden und Schriften*, Bd.1, Berlin 1957, s. 563
36. Notz, 2008, op.cit. s. 18; Zetkin: An die sozialistischen Frauen aller Länder!, i *Ausgewählte Reden und Schriften*, op.cit., s. 638
37. Notz, 2008, op.cit., s. 19
38. Drude Dahlerup, *Socialisme og kvindefrigørelse*, Grenå 1973; samme om Clara Zetkin i *Pax Leksikon 1978-82*; Notz, 2008, op.cit., s. 20-21
39. Hella Hertzfeldt: Hertha Walcher (1894-1990), in: Notz (herausg): *Wegberiterinnen*, Bonn 2007, refereret i Notz, 2008, op.cit.; Badia, 1994, op.cit. s. 275-284
40. Citeret i Badia, 1994, op.cit. s. 285 (BP oversættelse til dansk)
41. Clara Zetkin, 1921, citeret af Badia, 1994, op.cit., s. 289
42. Clara Zetkin til Mathilde Jacob, juni 1917, citeret i Badia, 1994, op.cit., s. 116

Abstract

Birgitte Possing: Clara Zetkin (1857-1933) – a Portrait, *Arbejderhistorie* 2/2010, pp. 29-46. *Clara Zetkin is worldfamous. Her name is connected to the the 8th of March, the globally celebrated international women's day. During the year of 2010 the 100 years anniversary of this international women's day has been celebrated with a grateful historical commemoration of Clara Zetkin who in the year of 1910 at an international socialist conference in Copenhagen suggested this Women's Emancipation Day to be held annually. The political messages of the 8th of March have changed over the years, but still all kinds of socialists, communists and feminists are claiming it to be their day. So, who was Clara Zetkin herself to be connected to conflicting ideologies? Was she a socialist, a communist or a feminist? Which political ideologies did she herself develop and which did she fight? Which social background and experiences made her visions? This article portrays Clara Zetkin herself, her origins, her struggles and her visions on behalf of women, women's movement and feminism. The reputation she left behind her has been claimed to be as a socialist, partly as a communist, but certainly not as a feminist. This article argues that Clara Zetkin should be seen as an engaged, passionate and radical feminist with socialist roots. Further more, it claims that the roots of her visions have to be found in the complicated, historically ambiguous context that surpasses the traditional antagonism between the proletarian and bourgeois women's movement. The French historian of German history Gilbert Badia was in his book Clara Zetkin, *feministe sans frontières* (1993) the first one to call attention to this issue. This article discusses the validity of his understanding of the lifelong radical feminism of Clara Zetkin, develops new reflections on the portraying of her and documents a multi faceted portrait of the passionate feminist.*

Birgitte Possing, dr.phil., professor, seniorforsker, Rigsarkivet og Københavns Universitet (adj.), bp@ra.sa.dk, tlf. +45 3392 3866